

Traducerea unei formule de salut biblice în română și polonă, în context romanic și slav

The translation of a biblical greeting formula
into Romanian and Polish in a Romance and Slavic context

Tomasz Klimkowski

Adam Mickiewicz University, Poznań

tomasz.klimkowski@amu.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0003-0376-3110>

Abstract

The purpose of this article is to compare the different variants of the translation of the verse from Luke, 1:28 (the angelic salutation) into Romanian and Polish, and the modern versions of the prayer based on this passage. The analysis reveals the innovative character of the newer biblical translations, especially in the case of the Protestant versions, while the text of the *Hail Mary* prayer and its Eastern counterpart used by the Catholic and Orthodox Churches respectively preserves the traditional formula. At the same time, this leads to semantic differences between the Romanian and Polish variants of this formula, due to the Greek and Church Slavonic model in the case of Romanian and the Latin model in the case of Polish. The linking element between the two languages is the formula used in the Polish Orthodox text, which follows the tradition of the Church Slavonic language and thus coincides with the Romanian version, having a literal meaning of ‘rejoice’, even though functionally it should be interpreted as a greeting.

Keywords: greeting formulae, religious language, Bible translation, *Născătoare de Dumnezeu*, *Fecioară*, *Bucură-te*, *Marie*, *Zdrowaś Maryjo*

INTRODUCERE

Studiul de față pornește de la două aspecte observate în cazul formulei românești *bucură-te* și a celei poloneze *zdrowaś*, care fac parte dintr-un pasaj evanghelic și o rugăciune creștină. Primul aspect este de ordin interlingvistic și constă în neconcordanță

de sens dintre varianta românească și cea poloneză, prima conținând un îndemn spre bucurie, iar cea de-a doua – urări de sănătate. Al doilea aspect are caracter intralingvistic, privind relația mai puțin evidentă dintre sensul literal și cel real al formulelor în cauză, spre deosebire de echivalentele sale din alte limbi, de exemplu, fr. *je vous salue*, care reprezintă în mod clar un salut. De aceea, în ambele limbi, există o tentativă de clarificare a celor două formule printr-o reînnoire formală a acestora. Astfel, întreaga problemă se înscrie, în ultimă instanță, în problematica care organizează volumul de față, cea a continuității și a inovației lingvistice.

Prin urmare, ne propunem să urmărim evoluția formulei în traduceri biblice succesive și să comparăm variantele ei din versiunile diferite ale rugăciunii în cauză folosite în prezent în spațiul lingvistic românesc și cel polonez. Articolul vine în continuarea și completarea unor studii privind, pe de o parte, exprimarea salutului în limbile romanice (Zieliński, 2021), inclusiv în limbajul religios și în limba română (Piechnik, 2021; Oczko, 2021; Klimkowski, 2021), și, pe de altă parte, reînnoirea lexicului românesc, reflectată în concurența dintre autohtonisme și neologisme (Klimkowski, 2017), și a terminologiei religioase românești, mai ales în contextul diviziunilor confessionale (Teleoacă, 2008, 2014, 2015; Klimkowski 2020). Cadrul teoretic și aparatul terminologic folosite acolo au fost aplicate, de asemenea, analizei materialului din limba polonă, care prezintă fenomene paralele.

OBIECTUL ANALIZEI

Obiectul analizei îl constituie formula folosită în versiunea românească și cea poloneză a unui pasaj din *Evangelia după Luca* (1, 28) și a unei rugăciuni bazate pe acesta, care funcționează atât în tradiția creștină răsăriteană, cât și în cea apuseană, dar reprezintă, de fapt, două rugăciuni separate, rezultate din evoluția diferită a textului evanghelic respectiv: *Născătoare de Dumnezeu, Fecioară* (gr. *Θεοτόκε Παρθένε*) și *Bucură-te, Marie* (lat. *Ave Maria*), numită și *Salutarea îngerească* (lat. *Salutatio angelica*).

Diferă și uzul acestora: pe când varianta orientală este o cântare din timpul litiei, oficiată în cadrul vecerniei, „deoarece, potrivit tradiției, Buna Vestire ar fi avut loc seara” (Toma, § 4), varianta occidentală a devenit una dintre cele mai comune rugăciuni zilnice. De exemplu, conform unui site catolic, „[d]upă rugăciunea *Tatăl nostru*, cea mai cunoscută rugăciune este *Născătoare de Dumnezeu (Bucură-te, Marie sau Salutarea îngerească)*, o rugăciune închinată Preasfintei Fecioare Maria” (Salutarea, pct. 424). Popularitatea mare a rugăciunii din tradiția occidentală se datorează, de asemenea, includerii acesteia în rozariu, una dintre cele mai comune rugăciuni catolice contemporane. În schimb, pe un site ortodox, drept „cea mai simplă și mai repetată rugă” către Maica Domnului se indică *Preasfântă Născătoare de Dumnezeu, miluiește-ne pe noi!* (Ionițe, 2023, § 2); rugăciunea *Născătoare de Dumnezeu, Fecioară, bucură-te!* apare printre altele 7 dintre cele mai cunoscute rugăciuni scurte din această categorie, dar nu pare a avea

acolo un loc privilegiat, fiind enumerată abia pe locul nr. 4, după *Cuvine-se cu adevărat, Apărătoare Doamnă, Sub milostivirea ta scăpăm* (Ionițe, 2023). O dovadă în plus în acest sens este faptul că rugăciunea în cauză reprezintă o poziție obligatorie în fiecare carte de rugăciuni romano-catolică (de ex., *Preces*, 1996, § 3) și chiar greco-catolică (de ex., *Goția*, 1996, § 7), pe când în cărțile de rugăciuni ortodoxe în limba română practic nu apare (de ex., nu se regăsește în *Carte de rugăciuni*, 2003).

Fiind o rugăciune comună, *Zdrowaś Maryjo* este prezentă în toate cărțile de rugăciuni catolice din Polonia, de obicei chiar după *Ojczy nasz [Tatăl nostru]*. În același timp, rugăciunea (în varianta orientală) apare și în cărțile de rugăciuni ortodoxe din Polonia, cel mai probabil sub influența catolică. În Biserica greco-catolică din Polonia, se folosește varianta orientală sau cea occidentală.

Pentru a arăta diferențele dintre cele două rugăciuni, recurgem la textele-sursă ale celor două tradiții: grecesc și latin, precum și la traducerea lor în română și polonă.

<p>Θεοτόκε Παρθένε (Danielides, Mode pl. I)</p>	<p>Ave Maria (Martin, 2023a, § 3)</p>
<p><i>Θεοτόκε Παρθένε, χαῖρε, κεχαριτωμένη Μαρία, ὁ Κύριος μετὰ σοῦ· εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξί καὶ εὐλογημένος ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας σου, ὅτι Σωτήρα ἔτεκες τῶν ψυχῶν ἡμῶν.</i></p>	<p>Ave Maria, gratia plena, Dominus tecum. Benedicta tu in mulieribus, et benedictus fructus ventris tui, Iesus.</p> <p><i>Sancta Maria, Mater Dei, ora pro nobis peccatoribus, nunc, et in hora mortis nostrae. Amen.</i></p>
<p>Născătoare de Dumnezeu (Toma, § 1)</p>	<p>Salutarea îngerească (<i>Preces</i>, 1996, § 3)</p>
<p><i>Născătoare de Dumnezeu, Fecioară, bucură-te! Ceea ce ești plină de har, Marie, Domnul este cu tine. Binecuvântată ești tu între femei și binecuvântat este rodul pântecelui tău, că ai născut pe Mântuitorul sufletelor noastre.</i></p>	<p>Bucură-te, Marie, cea plină de har, Domnul este cu tine, binecuvântată ești tu între femei, și binecuvântat este rodul trupului tău Isus.</p> <p><i>Sfântă Marie, Maica lui Dumnezeu, roagă-te pentru noi păcătoșii, acum și în ceasul morții noastre. Amin.</i></p>
<p>Pozdrowienie anielskie (Paprocki, 2022, p. 33)</p>	<p>Pozdrowienie anielskie (Skalski, 2004, p. 17)</p>
<p><i>Bogurodzico Dziewico, raduj się laski pełna Mario, Pan z Tobą, Błogosławionaś Ty między niewiastami i błogosławiony owoc żywota Twego, albowiem zrodziłaś Zbawcę dusz naszych.</i></p>	<p>Zdrowaś Maryjo, laski pełna, Pan z Tobą, błogosławionaś Ty między niewiastami i błogosławiony owoc żywota Twojego: Jezus.</p> <p><i>Święta Maryjo, Matko Boża, módl się za nami grzesznymi teraz i w godzinę śmierci naszej. Amen.</i></p>

O încercare de armonizare a celor două variante în spațiul românesc este o variantă hibridă, creată prin adăugarea părții a doua din varianta occidentală la varianta orientală, care se folosește în Biserica greco-catolică (Goția, 1996, § 7) și, uneori, chiar în Biserica ortodoxă (Marchiș, 2017, p. 16).

<i>Născătoare de Dumnezeu</i> (Marchiș, 2017, p. 16)	<i>Născătoare de Dumnezeu</i> (Goția, 1996, § 7)
<p><i>Născătoare de Dumnezeu, Fecioară, bucură-te ceea ce ești plină de har, Marie, Domnul este cu tine!</i></p> <p><i>Binecuvântată ești tu între femei și binecuvântat este rodul pânteceleui tău, că ai născut pe Hristos, Mântuitorul sufletelor noastre.</i></p> <p><i>Preasfântă Marie, Maica lui Dumnezeu, roagă-te pentru noi păcătoșii, acum și în ceasul morții noastre. Amin</i></p>	<p><i>Născătoare de Dumnezeu Fecioară, bucură-te, cea plină de har, Marie, Domnul este cu tine.</i></p> <p><i>Binecuvântată ești tu între femei și binecuvântat este rodul pânteceleui tău, că L-ai născut pe Cristos, Mântuitorul sufletelor noastre.</i></p> <p><i>Preasfântă Marie, Mama lui Dumnezeu, roagă-te pentru noi, păcătoșii, acum și în ora morții noastre. Amin.</i></p>

PROTOTIPURILE FORMULEI DIN GREACĂ, LATINĂ ȘI SLAVONĂ

Sursa principală a rugăciunii, inclusiv a formulei care o deschide, este un verset din *Evangelhia după Luca* (1, 28). Contextul presupune interpretarea formulei respective ca un salut, care precedă mesajul propriu-zis al arhanghelului Gavriil (Gabriel) transmis Fecioarei Maria în timpul Bunei Vestiri. Verbul folosit în textul grecesc original, *χαίρω*, are ca sens de bază ‘a se bucura, a fi fericit, a se simți bine’ și provine din aceeași familie lexicală ca *χαρά* ‘bucurie’ și *χάρις* ‘har’. Totuși, forma de imperativ *χαίρε* pe care acesta o are în versetul respectiv, cu sensul literal de ‘bucură-te, să fii fericit’, devine deja în greaca veche o formulă de salut. Latina o preia sub formă de *chaere* tocmai cu sensul de ‘salutare’.

(1)

gr. *Καὶ εἰσελθὼν ὁ ἄγγελος πρὸς αὐτὴν εἶπεν, Χαίρε, κεχαριτωμένη· ὁ κύριος μετὰ σοῦ, εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξίν* (Lc 1, 28) (NTBT 2005, p. 118).

Și intrând îngerul la dansa, i-a zis: „**Bucură-te**, ceea ce ești plină de har, Domnul este cu tine. Binecuvântată ești tu între femei!” (VBA 2001).

În greaca modernă, făcând abstracție de formula de mai sus, *χαίρε* ‘salut’, verbul *χαίρω* se folosește cu sensul de ‘a se bucura’, de exemplu, în formula *χαίρω πολύ* ‘încântat(ă) de cunoștință, mă bucur să vă cunosc’, în care își păstrează sensul acesta, precum și într-o serie de expresii în care are un sens figurat, cu echivalente exacte în

română: *χαίρω καλῆς φήμης* ‘a se bucura de renume’, *χαίρω μεγάλης εκτιμήσεως* ‘a se bucura de un mare respect’, *χαίρω ἀκρας υγείας* ‘a se bucura de o sănătate bună’.

Traducerea latină, în varianta ei general acceptată în Biserica romano-catolică, *Vulgata*, îl redă pe *χαῖρε* prin *ave*. Cu toate că sensul etimologic al verbului *avere* este tot ‘a se bucura, a fi fericit, a se simți bine’ (ca în greacă) și, în plus, ‘a dori’, lucru care explică sensul derivatelor sale, *avidus* ‘avid’, *avarus* ‘avar’, este înregistrată în uz mai mult forma de imperativ, folosită cu sensul de ‘salutare’. De aceea, *ave* pare opțiunea perfectă.

(2)

lat. *Et ingressus Angelus ad eam dixit: Ave, gratia plena: Dominus tecum, benedicta tu in mulieribus* (Lc 1, 28) (BLP 1864, p. 168).

Dar și în acest caz *ave* mai poate fi interpretat ca îndemn spre bucurie, ceea ce confirmă comentariul traducătorului Bibliei din latină în polonă, Jakub Wujek, cu privire la *ave* din *Vulgata*, tradus ca *bqdź pozdrowiona*:

Anioł każe Maryi cieszyć się, radować, nie lękać się, być dobrej myśli, ażeby pokazał, że on jest dobrym nie zaś złym posłańcem; że nie przychodzi jako nieprzyjaciel, lecz jako przyjaciel; że przynosi wieść nie smutną, ale wesołą i przyjemną¹ (BLP 1864, p. 168).

Întrucât *χαῖρε* și *ave* reprezintă cuvinte cu un conținut semantic și un comportament funcțional aproape identic, rezolvarea categorică a dilemei (folosirea cu sens propriu sau ca formulă de salut) nu este posibilă. De altfel, versetul următor exprimă în mod explicit nedumerirea Mariei: „ce putea să însemne urarea aceasta” (VDC 1924), „ce fel de închinare poate fi aceasta” (VBA 2001) sau „ce fel de salut ar putea fi acesta” (VBRC 2013). În cazul unui salut, ar fi fost de așteptat mai degrabă formula *εἰρήνη σοι* ‘pace ție’, ca în alte pasaje din Noul Testament (cf. Epistola a III-a a lui Ioan, 1, 14, NTBT 2005, p. 350), ca echivalent al lui *shalom*, salutul obișnuit al lumii semitice. Trebuie remarcat faptul că textul aramaic reconstituit conține tocmai *shlom lekh* (Hymnen).

Traducerea în limba slavonă, extrem de importantă în lumea creștinismului răsăritean, inclusiv în spațiul românesc, reproduce sensul literal al formulei grecești, îndepărtându-se astfel de funcția ei de salut:

(3)

slav. bis. И вшѣдъ къ нѣй ѡггелъ рече: радѣисѧ, благодѣтнаѧ, Господѣ съ Тобѣю, благо-словѣна Тѣи въ женѧхъ (Lc 1, 28) (BS 1900, p. 1354).

¹ Îngerul o îndeamnă pe Fecioara Maria să se bucure, să se veselească, să nu se teamă, să aibă gânduri bune, ca să arate că este un trimis bun și nu unul rău; că nu vine ca vrăjmaș, ci ca prieten; că nu aduce o veste tristă, ci una bună și plăcută. [trad. n.]

Integrat în rugăciune, pasajul evanghelic respectiv suferă o modificare, devenind:

(4)

- a. gr. Θεοτόκε Παρθένε, **χαῖρε**, κεχαριτωμένη Μαρία, ὁ Κύριος μετὰ σοῦ. εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξί (Danielides, Mode pl. I)
- b. lat. *Ave Maria, gratia plena, Dominus tecum, benedicta tu in mulieribus* (Martin, 2023a, § 3)
- c. slav. bis. Богородице Дѣво, радѣиса, благодѣтнаа Маріе, Господь съ Тобѡю, благословѣна Ты въ женѣхъ (Sterlingow, 2022, p. 23).
Născătoare de Dumnezeu, Fecioară, **bucură-te!** Ceea ce ești plină de har, Marie, Domnul este cu tine. Binecuvântată ești tu între femei (Toma, § 1).

ECHIVALENTELE FORMULEI DIN LIMBA ROMÂNĂ

BUCURĂ-TE

În cele 20 de traduceri evanghelice românești din epoci diferite care fac obiectul analizei, predomină redarea formulei în cauză prin imperativul *bucură-te* (12 ori). Printre acestea se numără o serie de traduceri ortodoxe (5a, b, d, f, g, i), precum și singura traducere romano-catolică existentă (5l):

(5)

- a. Întră îngerul la dinsa, zise: „**Bucură-te**, bucurată, Domnul cu tine e. Blagoslovită tu întru muiari!” (TC 1561).
- b. Și întrînd cătră Ia, îngerul zise: **Bucură-Te** în dar îndrăgită, Domnulu-i cu Tine; și Tu ești blagoslovită între mueri (NTB 1648).
- c. Și, întrând îngerul la dânsa, au zis: „**Bucură-te**, ceea ce ești plină de dar, Domnul e cu tine. Blagoslovită ești întră muieri” (BB 1795).
- d. Și întrând Îngerul la dânsa, a zis: **Bucură-te** ceea ce ești plină de dar, Domnul este cu tine; blagoslovită ești tu între femei (NTS 1857).
- e. Și întrând la dânsa îngerul zise: **Bucură-te** cea dăruită: Domnul este cu tine, Binecuvântată ești tu între femei (SBB 1921).
- f. Și întrând îngerul la ea a grăit: **Bucură-te**, ceea ce ești plină de dar. Domnul este cu tine. Binecuvântată ești tu între femei (BRC 1939).
- g. Și întrând îngerul la ea, a zis: **Bucură-te**, ceea ce ești plină de har, Domnul este cu tine. Binecuvântată ești tu între femei (VBOR 1982).
- h. Gabriel i se arătă, spunându-i: „**Bucură-te**, prea aleasă între femei! Domnul este cu tine” (NTIT 1984).
- i. Și întrând îngerul la dânsa, i-a zis: „**Bucură-te**, ceea ce ești plină de har, Domnul este cu tine. Binecuvântată ești tu între femei!” (VBA 2001).
- j. Și îngerul a venit la ea și i-a spus: „**Bucură-te**, cea căreia i s-a dat har! Domnul este cu tine, binecuvântată ești tu între femei!” (GBV 2001).

- k. *A intrat la ea și i-a spus: „**Bucură-te**, cea plină de har, Domnul este cu tine”* (TINT 2009).
- l. *Și, intrând la ea, i-a spus: „**Bucură-te**, o, plină de har, Domnul este cu tine!”* (VBRC 2013).

Această variantă a fost preluată în textul rugăciunilor: atât în cea ortodoxă și greco-catolică, *Născătoare de Dumnezeu*, cât și în cea romano-catolică, *Salutarea înger-rească*:

- (6)
- a. *Născătoare de Dumnezeu, Fecioară, **bucură-te!** Ceea ce ești plină de har, Marie, Domnul este cu tine. Bindecuvântată ești tu între femei* (Toma, § 1).
- b. *Născătoare de Dumnezeu Fecioară, **bucură-te**, cea plină de har, Marie, Domnul este cu tine. Bindecuvântată ești tu între femei* (Goția, 1996, § 7).
- c. ***Bucură-te**, Marie, cea plină de har, Domnul este cu tine, bindecuvântată ești tu între femei* (Preces, 1996, § 3).

Totuși, și în limba română, această formă pune probleme de interpretare. Prin urmare, teologul ortodox Teofil Părăian propune o soluție de compromis: *bucură-te* poate fi considerat un îndemn spre bucurie, motivat teologic, conform sensului literal al verbului, și, în același timp sau mai degrabă, o formulă de salut, chiar contrar uzului limbii:

De fapt nu-i un îndemn pe care îl dăm noi Maicii Domnului să se bucure. Toate aceste cuvinte înseamnă altceva decât un îndemn spre bucurie. N-o îndemnăm pe Maica Domnului să se bucure, ci o salutăm pe Maica Domnului. Numai că în limba noastră cuvântul „Bucură-te” este mai mult un cuvânt de îndemn, decât un cuvânt de salut. Oricum, cuvântul acesta este un cuvânt care ne aduce aminte de bucurie și care, de fapt, a adus bucurie Preasfintei Fecioare Maria, mai ales după ce a aflat de modalitatea în care ea poate să fie mamă a Mântuitorului nostru Iisus Hristos [...] (Părăian, 2005, pp. 166-167).

PLECĂCIUNE ~ [TE] SALUT

În celelalte 8 versiuni românești analizate, traducătorii recurg la o formulă de salut evidentă. În majoritatea cazurilor, sunt traduceri mai noi ale Bibliei, în general mai moderne din punct de vedere lingvistic, realizate sau folosite de reprezentanții unor confesiuni protestante.

Primul traducător care renunța în acest caz la echivalența formală și optează pentru cea funcțională este Dumitru Cornilescu. Întrucât traducerea acestuia datează din perioada interbelică, formula pe care o folosește, *plecăciune*, este în continuare una tradițională, cu toate că diferă de cea din versiunile anterioare. Termenul este atestat ca salut în dicționarul lui Șăineanu (1929); celălalt dicționar important al vremii, semnat de Scriban (1939), conține o remarcă grăitoare cu privire la statutul său: „cuvânt

de salutare întrebuițat de popor, iar de intelectuală numai în glumă. (Azi se zice mai mult „salutare” între intimi și „vă salut” față de un superior)”. În total, această opțiune apare în 4 traduceri dintre cele analizate. În limba română actuală, formula persistă în varianta *Plecăciune, părinte!* (DEX 2016), restrângându-și întrebuițarea, dar rămânând în sfera limbajului religios.

(7)

- a. *Îngerul a intrat la ea, și a zis: „Plecăciune, ție, căreia ți s-a făcut mare har; Domnul este cu tine, binecuvântată ești tu între femei!”* (VDC 1924).
- b. *Îngerul a intrat la ea și i-a zis: Plecăciune ție, căreia ți s-a făcut mare har; Domnul este cu tine, binecuvântată ești tu între femei!* (VDCM 2003).
- c. *Îngerul a intrat la ea și i-a zis: – Plecăciune, ție căreia ți s-a arătat bunăvoință! Domnul este cu tine! (Binecuvântată ești tu între femei!)* (NTR 2006).
- d. *În casă, îngeru-a intrat, / Iar după ce s-a-nfățișat, / I-a zis Mariei: „Plecăciune! / Trimis sunt pentru a îți spune, / Că mare har, ai căpătat! / Domnu-i cu tine, ne-ncetat, / De-aceea, binecuvântată, / Între femei, ești!”* (BIV2014).

În celelalte versiuni din această categorie (alte 4 traduceri mai noi), formula are un semantism extrem de clar și, în același timp, un caracter modern foarte pronunțat: *salut și te salut (pe tine)*:

(8)

- a. *Și intrând la ea, el a zis: „Salut, cea căreia ți s-a dat har; Domnul este cu tine, (binecuvântată ești tu între femei!)”* (CLV 1993).
- b. *Îngerul i-a zis: „Te salut pe tine, cea căreia i s-a arătat bunătate! Domnul este cu tine!”* (TLRC 1998).
- c. *Îngerul a intrat la ea și i-a zis: „Te salut, pe tine căreia ți s-a făcut o mare favoare! Domnul este cu tine! [Ești binecuvântată între femei.]”* (CV 2013).
- d. *Intrând în locuința ei, îngerul i-a zis: „Te salut, Maria! Te anunț că ești beneficiara unui mare har; și Iahve este cu tine!”* (BVA 2018)².

Totuși, inovația din pasajul evanghelic nu se reflectă în textul rugăciunii, acestea fiind, de cele mai multe ori, traduceri folosite de confesiuni protestante în care cultul marian este foarte limitat sau inexistent și, prin urmare, rugăciunea în cauză este practic necunoscută.

Pe de altă parte, formele care continuă verbele latine *salutare* ‘a saluta’ și *salvere* ‘a fi sănătos, a se simți bine, a fi salutat’, legate de substantivul *salus* ‘sănătate, bine, salvare, salutare’ (cf. *salutem dicere* ‘a saluta’), sunt ocurente în unele variante ale rugăciunii *Ave Maria* din limbile romanice occidentale (9a-c); așadar, acestea reprezintă formule de salut incontestabile, cu un sens etimologic de urări de sănătate, ca în unele

² Pe de altă parte, această variantă este o traducere inadecvată stilistic (de ex., *ești beneficiara*) și, prin urmare, foarte discutabilă.

limbi slave. Este de remarcat, de asemenea, că formulele din spaniolă și catalană au o altă structură, mai puțin explicabilă, sensul acestora fiind ‘Dumnezeu să te mântuiască’ (10a, b). În schimb, alte variante păstrează *ave* din latina bisericească (11a, b).

(9)

- a. fr. **Je vous salue**, *Marie, pleine de grâce. Le Seigneur est avec vous. Vous êtes bénie entre toutes les femmes*
- b. occ. **Te saludi**, *Maria, plena de gràcia, Lo Senhor es ambe tu, Siàs benesida entre las femnas*
- c. rom. **Salidada seigies ti**, *Maria, plena da grazia, il Segner ei cun tei, ti eis benedida denter las dunauns*

(10)

- a. sp. **Dios te salve**, *María, llena eres de gracia, el Señor es contigo. Bendita tú eres entre todas las mujeres*
- b. cat. **Deú vos salve**, *Maria, plena de gràcia; el Senyor és amb Vós; beneïda sou Vós entre totes les dones*

(11)

- a. it. **Ave Maria**, *piena di grazia, il Signore è con te. Tu sei benedetta fra le donne*
- b. port. **Avé Maria**, *cheia de graça, o Senhor é convosco. Bendita sois vós entre as mulheres*

Bineînțele, versiunile diferite ale textului evanghelic pot conține alte opțiuni de traducere, de exemplu, într-o traducere a Evangheliei după Luca în italiană apare *salve* (12a), pe când în textul tradițional al rugăciunii folosit de Biserica romano-catolică se folosește în continuare latinescul *ave* (12b):

(12)

- a. it. *Entrò da lei e le disse: “Salve, piena di grazia, il Signore è con te”* (Bibbia 1997, p. 1595).
- b. it. **Ave Maria**, *piena di grazia, il Signore è con te. Tu sei benedetta fra le donne*

ECHIVALENTELE FORMULEI DIN LIMBA POLONĂ

ZDROWAŚ ~ BĄDŹ POZDROWIONA ~ WITAJ

Analiza a 20 de traduceri poloneze ale pasajului evanghelic respectiv din epoci diferite demonstrează că în majoritatea lor, adică în 17 versiuni, apare o variantă care trebuie interpretată ca formulă de salut. În unele versiuni, acest salut este exprimat prin urări de sănătate evidente *bądź zdrowa / zdrowaś* ‘să fii sănătoasă, sănătate (ție)’:

(13)

- a. *I wszedłszy anioł kniej, rzekł: **Bądz zdrowa** z laski umiłowana, Pan z tobą. Błogosławionaś ty między niewiastami* (NT 1574).
- b. *{Anioł} tedy, wszedłszy do Niej, rzekł: **Zdrowaś**, laski pełna, Pan z Tobą, {błogosławionaś Ty między niewiastami}!* (EDA 1917).
- c. *I wszedłszy Anioł do niej, rzekł: **Zdrowaś**, laski pełna, Pan z tobą, błogosławionaś ty między niewiastami* (NT 1921).
- d. *W szedł do niej anioł i rzekł: **Zdrowaś**, laski pełna; Pan z tobą, Błogosławionaś ty między niewiastami!* (EŚ 1936).

Din punct de vedere formal, același caracter îl are formula *bądz pozdrowiona* ‘să fi salutață, salutare (ție)’, care apare cel mai des (9 ori). Verbul *pozdrowić* ‘a saluta’, de la care provine *pozdrowiona* (participiu la forma feminină), derivă din *zdrowie* ‘sănătate’ sau *zdrów* ‘sănătos’, având sensul etimologic de ‘a ura sănătate’.

(14)

- a. *I wszedłszy Anioł do niej, rzekł: **Bądz pozdrowiona** laski pełna, Pan z tobą, błogosławionaś ty między niewiastami* (BW 1599).
- b. *A wszedłszy Anioł do niej, rzekł: **Bądz pozdrowiona**, laską uraczona; Pan z tobą; błogosławionaś ty między niewiastami* (NT 1606).
- c. *A wszedłszy Anioł do niej, rzekł: **Bądz pozdrowiona**, laską udarowana, Pan jest z tobą; błogosławionaś ty między niewiastami* (BGRW 1881).
- d. *Wszedłszy do niej, rzekł Anioł: „**Bądz pozdrowiona**, laski pełna, Pan z tobą. Błogosławionaś ty między niewiastami”* (RN 1931).
- e. *I wszedłszy do niej rzekł: **Bądz pozdrowiona**, laski pełna, Pan z tobą (błogosławionaś ty między niewiastami)* (NTG 1961).
- f. *I wszedłszy do niej anioł, rzekł: **Bądz pozdrowiona**, laski pełna, Pan z tobą, błogosławionaś ty między niewiastami* (NTW 1973).
- g. *I wszedłszy do niej, rzekł: **Bądz pozdrowiona**, laską obdarzona, Pan z tobą, błogosławionaś ty między niewiastami* (BW 1975).
- h. *I wszedłszy do niej anioł powiedział: **Bądz pozdrowiona**, pełna laski! Pan z tobą, [błogosławiona jesteś między niewiastami]* (BWP 1997).
- i. *Wszedłszy do Niej, [anioł] rzekł: **Bądz pozdrowiona**, laski pełna, Pan z Tobą, [błogosławiona jesteś między niewiastami]* (BT 2000).

În unele traduceri recente se folosește o formulă de salut care reprezintă uzul modern (deși aparține registrului literar), fiind o formă a verbului *witać* și o variantă a formulei uzuale *witam*:

(15)

- a. *Więc anioł wszedł do niej i powiedział: **Witaj**, obdarowana laską, Pan z tobą; błogosławionaś ty między niewiastami* (NBG 2012).
- b. *Po przybyciu anioł powiedział: **Witaj**, obdarzona laską, Pan z tobą! Szczęśliwa jesteś między kobietami* (SNPL 2016).

- c. *A po wejściu do niej, anioł powiedział: **Witaj**, obdarowana laską; Pan z tobą; to ty błogosławiona jesteś pośród kobiet* (PT 2017).
- d. *Kiedy anioł przyszedł do niej, powiedział: **Witaj**, obdarowana laską, Pan jest z tobą. Błogosławiona jesteś między kobietami* (UBG 2022).

Dat fiind că această inovație nu apare în traduceri catolice, textul polonez al rugăciunii folosite în Biserica romano-catolică începe în continuare cu formula tradițională *zdrowaś* (16b), practic aceeași ca în primele atestări ale rugăciunii în polona veche (16a). Totuși, pentru un vorbitor de limba polonă din ziua de astăzi, această formulă este puțin înțeleasă, salutarile bazate pe urările de sănătate ieșind din uz, spre deosebire de alte limbi slave, cf. rus. *Здравствуй!*, *Здорово!*, bg. *Здравей!*, *Здравчу!*, sb. *Здрavo!* sau cr. *Zdravo!* La înțelegerea scăzută a formulei a contribuit, de asemenea, forma ei: *zdrowaś* reprezintă o unire a adjectivului *zdrowa* ‘sănătoasă’ cu elementul *-ś* (provenit din copulativul *je(ste)ś* ‘ești’), fenomen foarte rar în limba polonă actuală, și nu are, de fapt, un sens optativ, ‘să fii sănătoasă’, ci unul indicativ, ‘ești sănătoasă’. Astfel, varianta romano-catolică din polonă se înscrie în tradiția occidentală, a limbii latine, în care *ave* își pierde sensul etimologic și funcționează ca formulă de salut cu caracter deziderativ (urări de sănătate); variante similare există și în alte limbi slave de tradiție catolică (16c-h):

(16)

- a. pol. v. *Zdrowa Maryja, miłości pełna, Bog z tobą, błogosławiona między niewiastami* (Biblioteka Jagiellonă din Cracovia, ms. nr. 825, circa 1407, Wydra & Rzepka, 1995, p. 25)
- b. pol. *Zdrowaś Maryjo, laski pełna, Pan z Tobą, błogosławionaś Ty między niewiastami*
- c. caș. *Zdrowas Marijo, lasczi pełnô, Pón z Tobą. Błogòsławionô jes midzë niastama*
- d. sor. de sus: *Strowa sy Marija, hnady polna, Knjez je z tobu, zohnnowana sy mjez żónskimi*
- e. ceh. *Zdrávas Maria, milosti plná, Pán s tebou; požehnaná ty mezi ženami*
- f. slc. *Zdravas', Mária milosti plná, Pán s tebou. Požehnaná si medzi ženami*
- g. sln. *Zdrava, Marija, milosti polna, Gospod je s Teboj, blagoslovljena si med ženami*
- h. cr. *Zdravo, Marijo, milosti puna, Gospodin s Tobom. Blagoslovljena Ti među ženama*

În schimb, în versiunea modernă a unei alte rugăciuni catolice, *Witaj Królowo*, traducere a textului latin, *Salve Regina*³, se folosește *witaj*, pe când în unele variante din polona veche apare tot *zdrowaś*⁴. Pe de altă parte, echivalentul exact a lui *witaj* din polonă îl constituie *simaï* din varianta romano-catolică a rugăciunii din bielorusă (17); acest lucru se explică prin influența poloneză puternică asupra limbii bielorusă, inclusiv în limbajul religios catolic.

(17)

brus. *Bimaï, Марыя, поўная ласкі, Пан з Табою, благаслаўлёная Ты між жанчынамі*

³ „Salve, Regina, mater misericordiae, vita, dulcedo, et spes nostra, salve!” (Martin, 2023b, § 6).

⁴ „Zdrowa Krolewno, Matko Miłosierdzia, żywot, słodkości, nadzieja nasza, zdrowa!” (Biblioteka Națională din Varșovia, ms. nr. 3347 II, circa 1453, Wydra & Rzepka, 1995, p. 244).

RADUJ SIĘ

O formulă care reprezintă echivalentul exact al românescul *bucură-te* este ocurentă în trei traduceri. Cel mai probabil, intenția traducătorului catolic (18a, b) a fost să redea sensul literal, considerat cel real și corect, al formulei grecești originale. În schimb, varianta reprezentată de singura traducere ortodoxă în limba polonă (18c) pare ancorată în tradiția textului biblic slavon (*cf.* exemplul nr. 3).

(18)

- a. *(Aniol) przyszedł do niej i rzekł: – Raduj się, łaski pełna, Pan z tobą!* (BP 1975).
- b. *Przyszedł do niej i rzekł: – Raduj się, pełna łaski, Pan z tobą!* (EŁ 1999, p. 22).
- c. *Wszedłszy do niej anioł, rzekł: – Raduj się, łaską obdarowana, Pan z tobą. Błogosławiona jesteś między niewiastami* (NT 2022, p. 74).

Același lucru este valabil pentru textul polonez al rugăciunii ortodoxe (19b, c), în care apare aceeași formulă *raduj się* ‘bucură-te’, specifică tradiției orientale (*cf.* 4c), cu toate că nu există o singură variantă general acceptată⁵, unele cărți de rugăciuni preferând formula *bądź pozdrowiona* (19a).

(19)

- a. *Bądź pozdrowiona, Bogarodzico Dziewico, łaski pełna Maryjo, Pan z Tobą, błogosławionaś Ty między niewiastami* (Pietkiewicz, 2015, p. 34).
- b. *Bogurodzico Dziewico, raduj się, łaski pełna Mario, Pan z Tobą, Błogosławionaś Ty między niewiastami* (Paprocki, 2022, p. 33).
- c. *Bogurodzico Dziewico, raduj się, Pełna Łaski Mario, Pan z Tobą, błogosławiona jesteś między niewiastami* (Sterlingow, 2022, p. 23).

Variantele din limbile slave de tradiție ortodoxă (20a-d) conțin formula cu sensul de ‘bucură-te’, specifică tradiției orientale:

(20)

- a. rus. *Богородица Дева Мария, исполненная благодати Божией, радуйся! Господь с Тобою; благословенна Ты между женщинами*
- b. ucr. *Богородице Діво, радуйся, Благодатна Маріє Господь з тобою. Благословенна Ти в жонах*
- c. sb. *Богородице дјево, радуй се благодатна Маријо, Господ је с тобом; благословена си Ти међу женама*
- d. bg. *Богородице Дево, радвай се! Благодатна Мариє, Господ е с Тебе! Благословена си Ти между жените*

⁵ Limba liturgică a Bisericii ortodoxe din Polonia este slavona. Traducerea în polonă a liturghiei și a rugăciunilor este un fenomen recent (*cf.* Paprocki, 2007).

CONCLUZII

Din analiza versiunilor selectate ale versetului evanghelic care conține așa-numită „salutare îngerească” rezultă că traducerea succesiv, atât cele românești, cât și cele poloneze, au evoluat în acest sens, cele mai progresive dovedindu-se traduceri protestante. Cu toate acestea, textele canonice ale rugăciunilor inspirate de acest pasaj rămân nemodificate.

	Română		Polonă	
Text evanghelic	îndemn spre bucurie			
	<i>bucură-te</i>	12	<i>raduj się</i>	3
	=	12	=	3
	formulă de salut			
	<i>plecăciune</i>	4	<i>bądz zdrowa</i>	1
	<i>salut</i>	1	<i>zdrowaś</i>	3
	<i>te salut</i>	2	<i>bądz pozdrowiona</i>	9
	<i>te salut pe tine</i>	1	<i>witaj</i>	4
=	8	=	17	
Rugăciune	îndemn spre bucurie			
	<i>bucură-te</i>	+	<i>raduj się</i>	+
	formulă de salut			
-	-	<i>zdrowaś</i>	+	

Indiferent de confesiunea creștină care folosește rugăciunea respectivă, textul românesc se înscrie în tradiția orientală, bizantină, a limbii grecești, în care *χαῖρε* funcționează ca o formulă de salut, dar, în același timp, își păstrează sensul etimologic de ‘bucură-te’. Acest lucru este valabil și pentru variantele din slavonă și din limbile slave de tradiție ortodoxă (incluzând varianta ortodoxă a textului polonez), în care formula respectivă nu are valoarea unui salut, rămânând, ca în română, doar un calc puțin explicabil după greacă. În schimb, formula poloneză din varianta catolică corespunde latinescului *ave*, fiind la origine un salut de tip deziderativ (urări de sănătate), făcând abstracție de caracterul său arhaic și puțin enigmatic, lucru prin care aceasta coincide cu variantele din limbile romanice occidentale care reproduc formula latină sau se bazează pe urmașii verbului latin *salutare* ‘a saluta’.

BIBLIOGRAFIE

Corpus

Traduceri biblice românești

- BB 1795 – *Biblia de la Blaj*. (1795). Trad. S. Micu / (2000). Roma: Tipografia Vaticana.
- BIV 2014 – *Biblia în versuri*. (2014). Trad. I. Ciorca. Adjud: Editura Armonii Culturale.
- BRC 1939 – *Biblia sau dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și a Noului Testament*. (1939). Trad. V. Radu & G. Galaction. București: Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II” [*Biblia Regele Carol II*].
- BVA 2018 – *Biblia în versiune actualizată*. (2018). Trad. V. Silion.
- CLV 1993 – *Noul Testament*. (1993). Trad. O.S. Cosma & R. Kretzek. Bielefeld: Christliche Literatur-Verbreitung.
- CV 2013 – *Cuvântul Viu. Noul Testament*. (2013). Trad. O.S. Cosma. Făgăraș: Editura Agape.
- GBV 2001 – *Traducerea literală nouă Biblia*. (2001). București: Gute Botschaft Verlag.
- NTB 1648 – *Noul Testament de la Bălgrad 1648*. (1988). Alba Iulia: Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei.
- NTIT 1984 – *Noul Testament pe înțelesul tuturor*. (1984). Living Bible International.
- NTR 2006 – *Biblia. Noua traducere românească*. (2006). București: Editura Stephanus.
- NTS 1857 – *Noul Testament al Domnului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos*. (1857). București [*Noul Testament de la Smirna*].
- SBB 1921 – *Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament*. (1921). Trad. N. Nitzulescu. București: Societatea Biblică pentru Britania și Străinătate.
- TC 1561 – Dimitrescu, F. (ed.). (1963). *Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Brașov, 1560-1561*. București: Editura Academiei.
- TINT 2009 – *Noul Testament*. (2009). București: Societatea Biblică Interconfesională din România.
- TLRC 1998 – *Noul Testament – traducere în limba română contemporană*. (1998). Trad. S. & S. Sabou. Arad: International Bible Society.
- VBA 2001 – *Biblia sau Sfânta Scriptură*. (2001). Trad. B. Anania. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române [*Versiunea Bartolomeu Anania*].
- VBOR 1982 – *Biblia sau Sfânta Scriptură*. (1982). București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române [*Versiunea Bisericii Ortodoxe Române*].
- VBRC 2013 – *Biblia*. (2013). Trad. A. Bulai & E. Pătrașcu. Iași: Editura Sapientia [*Versiunea Biblia Romano-Catolică*].
- VDC 1924 – *Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament*. (1924). București: Societatea Biblică pentru Răspândirea Bibliei în Anglia și Străinătate [*Versiunea Dumitru Cornilescu*].
- VDCM 2003 – *Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament*. (2003). Oradea: Editura Lumina Lumii [*Versiunea Dumitru Cornilescu modernizată*].

Variantele textului biblic românesc de mai sus s-au preluat de la: *Scriptura pentru viață*. <http://scriptura.pentruviata.ro/>.

Traduceri biblice poloneze

- BGRW 1881 – *Nowy Testament Pana naszego Jezus Chrystusa*. (1881). Warszawa: A. Kantor [*Biblia gdańska – rewizja warszawska*].
- BP 1975 – *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*. (1975). Trad. M. Peter & M. Wolniewicz. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha 1975 [*Biblia poznańska*].
- BT 2000 – *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*. (2000). Ed. V. Poznań: Pallottinum [*Biblia Ty-siąclecia*].

- BW 1599 – *Biblia to jest Księgi Starego i Nowego Testamentu*. (1599). Trad. J. Wujek. Kraków: Drukarnia Łazarzowa / (1923). Warszawa: Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne.
- BW 1975 – *Biblia to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*. (1975). Warszawa: Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne [*Biblia warszawska*].
- BWP 1997 – *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*. (1997). Trad. K. Romaniuk. Warszawa: Towarzystwo Biblijne w Polsce [*Biblia warszawsko-praska*].
- EDA 1917 – *Ewangelie i Dzieje Apostolskie*. (1917). Trad. W. Szczepański. Kraków: Drukarnia E. & K. Kozińskich.
- EŚ 1936 – *Ewangelia Święta Pana Naszego Jezusa Chrystusa*. (1936). Trad. E. Grzymała. Częstochowa: Towarzystwo Św. Pawła.
- NBG 2012 – *Biblia Święta to jest Całe Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*. (2012). Śląskie Towarzystwo Biblijne [*Nowa Biblia gdańska*].
- NT 1574 – *Nowy Testament znowu przełożony*. (1574). Trad. S. Budny. Łosk: J. Kiszka.
- NT 1606 – *Nowy Testament to iest wszystkie Pisma Nowego Przymierza*. (1606). Raków: S. Sternacki.
- NT 1921 – *Nowy Testament po polsku, czyli święta Pana Naszego Jezusa Chrystusa Ewangelia*. (1921). Trad. J.M.M. Kowalski. Płock: Drukarnia Biskupa Maryawitów.
- NTG 1961 – *Pismo Święte Nowego Testamentu*. (1961). Trad. din gr. E. Dąbrowski. Poznań-Warszawa-Lublin: Księgarnia św. Wojciecha.
- NTW 1973 – *Pismo Święte Nowego Testamentu*. (1973). Trad. din lat. E. Dąbrowski. Poznań-Warszawa-Lublin: Księgarnia św. Wojciecha.
- PT 2017 – *Pismo Święte. Przekład toruński Nowego Przymierza*. (2017). Toruń: Fundacja Świadome Chrześcijaństwo.
- RN 1931 – *Św. Łukasz opowiada Radosną Nowinę*. (1931). Trad. K. Bieszk. Pełplin: Drukarnia i Księgarnia „Pielgrzym”.
- SNPL 2016 – *Biblia, to jest Pismo Święte Starego i Nowego Przymierza* [przekład literacki]. (2016). Poznań: Ewangeliczny Instytut Biblijny.
- UBG 2022 – *Pismo Święte. Stary i Nowy Testament*. (2022). Toruń: Fundacja Wrota Nadziei [*Uwspółcześniona Biblia gdańska*].

Variantele textului biblic polonez de mai sus s-au preluat de la: *Biblie polskie*. http://bibliepolskie.pl/zzteksty_wer.php?book=42&chapter=1&verse=28&tld=8.

- EŁ 1999 – *Ewangelia według Łukasza*. (1999). Trad. M. Wolniewicz. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha.
- NT 2022 – *Pismo Święte Nowego Testamentu*. (2022). Białystok: Orthdruk.

Traduceri biblice în alte limbi

- BŁP 1864 – *Biblia lacińsko-polska czyli Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*. (1864). T. IV. Trad. J. Wujek. Wilno: Nakładem i Drukiem Józefa Zawadzkiego.
- BS 1900 – *Biblija sirěčĭ Knigi svjaštennago pisanija Vetchago i Novago Zavěta*. (1900). Sanktpeterburgu: Synodal'naja Tipografija.
- La Bibbia*. (1997). Milano: Edizioni San Paolo.
- NTBT 2005 – Robinson, M.A. & Pierpont, W.G. (eds.). (2005). *The New Testament in the original Greek. Byzantine Textform*. Southborough: Chilton Book Publishing.

Cărți de rugăciuni

- Carte de rugăciuni*. (2003). Alba Iulia: Editura Reîntregirea.
- Danielides, N. Apolytikia. At the Compunctional Vespers. <https://www.ec-patr.net/en/psaltai/danielides/index.php?what=4>.

- Goția, A. (1996). *Carte de rugăciuni*. Cluj-Napoca: Casa de Editură Viața Creștină. <http://www.greco-catholic.ro/rugaciuni.asp?autor=gotia&id=1>.
- Hymnen*. <https://www.kolesuryoye.nl/shlomlegmaryam.html>.
- Marchiș, G. (2017). *Prima mea carte de rugăciuni și învățături creștine*. Turda.
- Martin, M. (2023a). Ave Maria. In *Thesaurus Precum Latinarum*. <https://www.preces-latinae.org/thesaurus/Basics/AveMaria.html>.
- Martin, M. (2023b). Salve Regina. In *Thesaurus Precum Latinarum*. <https://www.preces-latinae.org/thesaurus/BVM/SalveRegina.html>.
- Paprocki, H. (trad.). (2022). *Modlitewnik bizantyjski*. Kraków: Wydawnictwo M.
- Pietkiewicz, P. (ed.). (2015). *Modlitewnik prawosławny*. Białystok: Orthdruk.
- Preces. Carte de rugăciuni*. (1996) Iași: Editura Presa Bună. <http://www.ercis.ro/liturgie/preces.asp?id=3>.
- Skalski, E. (ed.). (2004). *Z Panem Bogiem*. Pelplin: Bernardinum.
- Sterlingow, P. (red.). (2022). *Molitwosłow – Modlitewnik*. Białystok: Orthdruk.
- Wydra, W., & Rzepka, W. (1995). *Chrestomatia staropolska. Teksty do roku 1543*. Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Variantele textului rugăciunii în alte limbi analizate s-au preluat de la: *Hail Mary*. https://wikisource.org/wiki/Hail_Mary.

Dicționare

- DEX 2016 – Simion, E. (ed.). (2016). *Dicționarul explicativ al limbii române*. București: Editura „Univers Enciclopedic”.
- Scriban, A. (1939). *Dicționarul limbii românești*. Iași: Institutu de Arte Grafice „Presa Bună”.
- Șăineanu, L. (1929). *Dicționarul universal al limbei române*. Craiova: Editura „Scrisul Românesc”.

Lucrări de referință

- Ionițe, S. (2023). *Cele mai cunoscute 7 rugăciuni scurte către Maica Domnului*. <https://basilica.ro/cele-mai-cunoscute-7-rugaciuni-scurte-catre-maica-domnului/>.
- Klimkowski, T. (2017). Autohtonizmy i neologizmy w rumuńskiej terminologii prawniczej w kontekście przekładu polsko-rumuńskiego. In B. Walkiewicz & K. Kęsicka (ed.), *Norma a uzus II. Przekład specjalistyczny w perspektywie globalizacji* (pp. 79-92). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Klimkowski, T. (2020). Rumuńska terminologia religijna a podziały wyznaniowe. *Balkanica Posnaniensia*, XXVII, 181-194. <https://doi.org/10.14746/bp.2020.27.12>.
- Klimkowski, T. (2021). Romanian greeting and farewell formulae in the second half of the 19th century – a diastatic approach. In A. Zieliński (ed.), *Las fórmulas de salud y de despedida en las lenguas románicas. Sincronía, diacronía y aplicación a la enseñanza* (pp. 103-118). Berlin: Peter Lang.
- Oczko, A. (2021). Foreign influences in Romanian greeting formulae: Diachronic evidence. In A. Zieliński (ed.), *Las fórmulas de salud y de despedida en las lenguas románicas. Sincronía, diacronía y aplicación a la enseñanza* (pp. 91-101). Berlin: Peter Lang.
- Paprocki, H. (2007). *Język w Kościele prawosławnym (na przykładzie tekstów liturgicznych)*. <https://rjp.pan.pl/konferencje-i-dyskusje-naukowe/1362-jzyk-w-kociele-prawosawnym-na-przykadzie-tumacze-tekstow-liturgicznych-ks-dr-henryk-paprocki>.
- Părăian, T. (2005). *Punctele cardinale ale Ortodoxiei*. București: Editura Lumea Credinței.
- Piechnik, I. (2021). Formules romanes de salutations chrétiennes. In A. Zieliński (ed.), *Las fórmulas de salud y de despedida en las lenguas románicas. Sincronía, diacronía y aplicación a la enseñanza* (pp. 55-72). Berlin: Peter Lang.
- Salutarea îngerească. <https://www.credinta-catolica.ro/abc/salutarea-ingereasca/>

- Teleoacă, D.-L. (2008). *Limbajul bisericesc actual între tradiție și inovație*. București: Editura Academiei Române.
- Teleoacă, D.-L. (2014). Inovația lexicală în textul biblic modern: 'construcție vs deconstrucție', 'identitate vs alteritate' (II). *Limba română*, LXIII (1), 82-96.
- Teleoacă, D.-L. (2015). *Aspecte ale 'deconstrucției' în textul modern al rugăciunii creștine*. In I. Boldea (ed.), *Globalization, intercultural dialogue and national identity* (pp. 316-326). Ed. a II-a. Târgu-Mureș: Arhipelag XXI Press.
- Toma, C. „Născătoare de Dumnezeu” – cântare adusă Maicii Domnului la slujba Litiei. <https://doxologia.ro/nascatoare-de-dumnezeu-cantare-adusa-maicii-domnului-la-slujba-litiei>.
- Zieliński, A. (2021). Las fórmulas de saludo y de despedida en las lenguas románicas. In A. Zieliński (ed.), *Las fórmulas de salud y de despedida en las lenguas románicas. Sincronía, diacronía y aplicación a la enseñanza* (pp. 13-53). Berlin: Peter Lang.

